

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

І. Ю. ЧАЙКА

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Філософія» освітньо-професійної програми
«Європейські філософські студії і креативні індустрії»

Затверджено
Вченою радою ЗНУ
Протокол № від р.

Запоріжжя
2019

УДК : 130.2:39(075.8)
Ч 151

Чайка І. Ю. Філософська антропологія: конспект лекцій для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Філософія» освітньо-професійної програми «Європейські філософські студії і креативні індустрії». Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2019. 67 с.

У виданні подано стислий зміст лекційного матеріалу з дисципліни «Філософська антропологія» відповідно до робочої програми, перелік питань для самоперевірки та завдань для самостійної роботи, матеріали для поглибленого засвоєння дисципліни (англійською мовою), тезаурус, список використаної літератури.

Курс лекцій призначений для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Філософія» освітньо-професійної програми «Європейські філософські студії і креативні індустрії».

Рецензент

О.С.Маліновська, к.філос.н., доцент, доцент кафедри соціальної філософії та управління

Відповідальний за випуск

Т.І. Бутченко, д.філос.н., доцент, завідувач кафедри соціальної філософії та управління

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
Методичні поради щодо засвоєння змісту лекційного матеріалу.....	7
Зміст лекційних занять.....	9
Лекція №1. Предмет філософської антропології.....	9
Лекція №2. Предмет та основні періоди історії філософської антропології.....	13
Лекція №3. Філософсько-антропологічні ідеї Стародавнього Світу.....	14
Лекція №4. Філософсько-антропологічні ідеї Середньовіччя.....	19
Лекція №5. Філософсько-антропологічні ідеї епохи Відродження.....	21
Лекція №6. Філософсько-антропологічні ідеї XVII-XVIII ст.....	24
Лекція №7. Німецька філософська антропологія XVIII ст.....	27
Лекція №8. Філософсько-антропологічні ідеї XIX ст. Німецька філософська антропологія XIX ст.....	32
Лекція №9. Людина у XX ст.....	37
Лекція №10. Антропологічна феноменологія Е. Гуссерля. М. Гайдеггер про людину. Філософська антропологія М. Шелера.....	39
Лекція №11. Філософсько-біологічна антропологія. Проблема людини в соціобіології.....	43
Лекція №12. Культурно-філософська антропологія. Структурна антропологія. Діалогічна антропологія.....	46
Методичні поради щодо використання матеріалів для поглибленого засвоєння дисципліни (англійською мовою).....	50
Матеріали для поглибленого засвоєння дисципліни (англійською мовою).....	51
Тезаурус.....	59
Список використаної літератури.....	64

ВСТУП

Пріоритетність та багатогранність проблеми людини у філософії послужила певним поштовхом для розкриття філософської антропології як своєрідного підходу у гуманітарно-науковому знанні. Звернення гуманітарного мислення до філософської антропології, свідчить про те, що, в даному випадку, можна по-новому розглянути проблему та поняття людини. Водночас потрібно окреслити місце фундаментальної філософської дисципліни в науковому просторі. На сучасному етапі відбувається входження антропології в різні сфери науки, тому кожна гуманітарна наука тепер може показати власне філософсько-антропологічне підґрунтя.

Філософська антропологія, стоячи на високому щаблі розвитку серед міждисциплінарних знань про людину, вкотре наголошує свою чітку орієнтацію на філософську та теоретико-методологічну проблематику антропологічних наук в цілому. Однак, проблемне поле філософської антропології полягає у відсутності офіційного статусу, який не дозволяє мати їй чіткі межі власного предмету і стійкість у тематичному змісті. Актуальність визначається у новому формуванні та більш глибокому розумінні саме філософської антропології як своєрідної гуманітарно-наукової парадигми, як сфери, в якій би досліджувалася проблема людини на основі здобутків інших дисциплін, і не лише у філософському плані.

Предметом вивчення навчальної дисципліни «Філософська антропологія» є філософське осмислення феномена людини. Навчальна програма з філософської антропології розрахована на формування у студентів загального уявлення про філософську антропологію, її предмет та завдання, а також про значення та роль антропологічного знання у людському житті. Програма передбачає ознайомлення із основними методами отримання антропологічного знання, специфікою філософського осмислення природи людини та суті людського існування, найважливішими філософськими школами, їхніми представниками та концепціями в галузі філософської антропології.

Метою викладання навчальної дисципліни «Філософська антропологія» є освоєння студентами провідних філософсько-антропологічних вчень.

Основними **завданнями** вивчення дисципліни «Філософська антропологія» є:

- ознайомлення студентів із предметною сферою філософської антропології, її взаємодією з комплексом філософських і наукових дисциплін;
- аналіз історико-філософських витоків філософського напрямку.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати :

- особливості філософсько-антропологічних вчень, їх представників;
- історико-філософські чинники виникнення філософської антропології та закономірності її історичного розвитку;
- сучасні філософсько-антропологічні методи пізнання;
- основні завдання філософської антропології в розв'язанні сучасних соціальних проблем.

вміти:

- розкривати специфіку вихідних ідей, принципів, понять і категорій філософської антропології;
- визначати філософсько-парадигмальні особливості та методологічні принципи філософського напрямку в системі сучасного філософського знання;
- аналізувати творчість провідних філософських антропологів;
- виявляти основні тенденції розвитку філософської антропології;
- розкривати спорідненість філософської антропології з наближеними до неї філософськими напрямками та вченнями.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні досягти таких *компетентностей*:

- знати основні етапи становлення і розвитку філософії як галузі знань в контексті європейської та світової традицій;

- володіння спеціалізованим знанням в межах певної філософської проблематики, системну обізнаність з відповідною спеціальною (науково-дослідницькою) літературою;
- прочитавши англійською академічний текст у галузі філософії, представити українською його ключові тези;
- уміти аналізувати певну наукову проблему, залучати необхідні для цього знання, методики, джерела і досягати в результаті самостійних пізнавальних результатів.

Використання конспекту лекцій полегшить підготовку студентів до семінарських занять та сприятиме усвідомленню специфіки філософсько-антропологічних концепцій в історії філософської думки, формуванню вміння об'єктивно оцінювати проблеми та перспективи розвитку сучасних філософсько-антропологічних парадигм.

Зміст видання відповідає програмі навчальної дисципліни «Філософська антропологія» та містить тезовий виклад лекційного матеріалу, питання для самоперевірки, завдання для самостійної роботи. Конспект лекцій доповнений додатковим матеріалом для поглибленого вивчення дисципліни (англійською мовою), що надасть змогу студентові розширити перелік компетенцій, що засвоюються під час вивчення цієї дисципліни, за рахунок здобуття навичок використання у навчальній та професійній діяльності іноземної мови за фахом.

■ МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ЗАСВОЄННЯ ЗМІСТУ ЛЕКЦІЙНОГО МАТЕРІАЛУ

Оснoву теоретичного навчання студентів становлять лекції. На лекціях особлива увага приділяється не тільки засвоєнню студентами досліджуваних проблем, а й стимулюванню їхньої активної пізнавальної діяльності, творчого мислення, розвитку наукового світогляду, професійно-значущих властивостей і якостей.

Здійснюючи навчальні дії на лекційних заняттях, студенти повинні уважно сприймати викладача, запам'ятовувати складні образи, мислити, домагатися розуміння досліджуваного предмета, застосування знань на практиці, при вирішенні навчально-професійних завдань. Студенти повинні акуратно вести конспект. У разі нерозуміння будь-якої частини матеріалу слід задати питання в установленому порядку викладачеві. Лекційне заняття повинно бути змістовним, проблемним, діалоговим, цікавим, ефективним, відрізнятися новизною розгляду навчальних питань.

Робота з лекційним матеріалом – важлива складова навчального процесу. Уміння складати конспекти лекцій включає не тільки уважне фіксування формулювань, визначень і ключових подій, але і одночасний аналіз пропонованого матеріалу, що може бути виражено в структуруванні записів, виділенні головного, схематичному зображенні логічних зв'язків між явищами.

Опрацювання лекційного матеріалу рекомендується проводити після закінчення кожного заняття. Не слід прагнути до механічного запам'ятовування тексту.

Не слід ставитися до лекцій як до матеріалу, достатнього для глибокого освоєння курсу. Завдання лекції інші – познайомити з методами аналізу матеріалу, запропонувати понятійний апарат, продемонструвати прийоми вивчення текстів, виділити найбільш авторитетні традиції дослідження і розповісти про спірні питання філософської антропології. Лекційний матеріал допомагає орієнтуватися у величезному потоці літератури з предмету, однак вивчення спеціальної літератури – необхідна складова діяльності студента.

Студентам, які вивчають курс, рекомендується розширювати, поглиблювати, закріплювати засвоєні знання під час самостійної роботи, особливо при підготовці до семінарських занять, вивчати і конспектувати не тільки обов'язкову, а й додаткову літературу.

ЗМІСТ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

ЛЕКЦІЯ 1

Тема: Предмет філософської антропології

План

1. Поняття антропології.
2. Антропологічний принцип.
3. Типологізація філософської антропології.
4. Основні проблеми філософської антропології.

1. Поняття антропології

Антропологія (наука про людину) – це наука про походження людини і етнічних спільнот, про мінливість будови тіла людини в часі. Вперше термін антропологія вводить Аристотель (IV ст. до н. е.). Потім його використовує Тит Лукрецій Кар у поемі «Про природу речей». У середні віки у зв'язку з відкриттям нових країн і континентів, розширенням меж ойкумени відбувається накопичення антропологічних даних.

До епохи Нового часу виникла необхідність у систематизації розробленого антропологічного знання, це завдання виконали Г. В. Лейбніц і К.Ліней.

У середині XIX ст. антропологія виділяється як окрема наука, з'являються наукові антропологічні товариства (Париж – 1859 р., Лондон – 1863 р., Берлін – 1869 р.).

У 1914 р. виданий перший фундаментальний підручник з антропології (Р.Мартін «Підручник антропології в систематичному викладі»).

Сучасна антропологія включає три основних розділи:

- 1) Антропогенез (вивчення походження людини).
- 2) Морфологія людини – вивчається мінливість будови тіла людини та чинники, які впливають на ці зміни.

3) Етнічна антропологія – вивчає походження, розподіл рас, народів та інших людських спільнот.

Завдання антропології:

- Антропологія як наука прагне виразити різні аспекти буття людини в системі понять.
- Антропологія як наука прагне теоретично довести свої положення.
- Антропологія орієнтується на пізнання загальних закономірностей, які властиві людині.
- Антропологія шукає об'єктивно істинне знання про людину.

2. Антропологічний принцип

Антропологічний принцип - це:

- 1) Прагнення визначити основи та сфери власне людського буття.
- 2) Прагнення зробити людину мірою всіх речей.
- 3) Спроба з людини і через людину пояснити її власну природу.
- 4) Спроба з людини і через людину пояснити сенс і значення навколишнього світу.

Методами вивчення людини у філософській антропології є софійний і епістемний.

Софійний метод дозволяє розглянути людину як творчу істоту, а епістемний систематизує одержані знання.

3. Типологізація філософської антропології

I підхід:

- 1) Розуміння філософської антропології як філософії в цілому.
- 2) Філософська антропологія – це та філософія, яка базується на антропологічному принципі.
- 3) Філософська антропологія – це особлива школа, яка виникла в 20-ті роки ХХ ст.

II підхід:

- 1) Суб'єктивна філософська антропологія розглядає в першу чергу суб'єктивні фактори буття людини (самодіяльні фактори).

2) Об'єктивна філософська антропологія – вивчає зовнішні детермінанти буття людини.

III підхід (увага акцентується на співвідношенні світу і людини):

1) Визнання тези, що світ незмірно перевершує людину, світ пригнічує людину (це страждальний підхід).

2) Людина, в певному сенсі, перевершує світ, як діяльна істота (це діяльнісний тип філософської антропології).

3) Людина і світ за своїми масштабами рівнозначні (споглядальна філософська антропологія).

4. Основні проблеми філософської антропології

1. Що таке людина?
2. Проблема становища людини в світі?
3. Проблема цілісності буття людини і підстав цієї цілісності.
4. Проблема відкритості людини світу.
5. Проблема парадоксальності людського буття.
6. Проблема пошуку в людині саме того, що робить її людиною.
7. Проблема взаємозв'язку загального і одиничного в людині.
8. Проблема структури особистості.
9. Проблема сенсу життя людини.

Усі вони по суті зводяться до кантівських питань:

1. Що я можу знати?
2. Що я можу робити?
3. На що я смію сподіватися?
4. Що є людина?

Сучасна філософська антропологія формулює ці питання дещо іншим чином:

1. Як я пізнаю?
2. Як я дію?
3. Як я сподіваюся?
4. Як я можливий як людина?

Місце філософської антропології в системі філософського знання.

Сучасна філософія – це система, найважливішим структурними елементами якої є:

1. Праксеологія.
2. Онтологія.
3. Гносеологія.
4. Аксеологія.
5. Етика.
6. Естетика.
7. Історія філософії.
8. Філософія історії.
9. Філософія глобальних проблем сучасності.
10. Філософія культури.
11. Філософія науки.
12. Філософія релігії.
13. Філософія мови.

Будь-яка сфера філософського знання отримує філософсько-антропологічний характер тоді, коли вона будується на антропологічному принципі.

? Питання для самоконтролю:

1. Обґрунтуйте антропологічний принцип
2. Проаналізуйте, що таке філософська антропологія в широкому і вузькому сенсі.
3. Виокремте основні питання філософської антропології.

✎ Завдання для самостійної роботи:

Підготуйте есе (обсяг 1-2 сторінки) на тему: «Антропологічний принцип як засадничий у процесі пізнання суспільних явищ».

📖 Рекомендована література: основна [1; 2; 3; 4; 5]; додаткова [1; 3; 6; 8; 9; 13; 14]; інформаційні ресурси [1; 2; 3; 4; 8; 12].

ЛЕКЦІЯ 2

Тема: Предмет та основні періоди історії філософської антропології

План

1. Предмет історії філософської антропології.
2. Основні періоди історії філософської антропології.

1. Предмет історії філософської антропології

Предметом історії філософської антропології є історія виникнення і розвитку всієї сукупності філософсько-антропологічних вчень, історія філософії дослідження людини, історія постановки і вирішення різних філософсько-антропологічних проблем, історія розвитку філософсько-антропологічної думки людства.

2. Основні періоди історії філософської антропології

1 підхід

Періоди розвитку філософської антропології збігаються з періодами розвитку філософської думки в цілому.

Періодизація Бертрана Рассела:

- Доплатонівський етап.
- Післяплатонівський етап.

Періодизація Ніколаса Бора ґрунтується на концепції додатковості. Стверджує, що історія філософії – це історія формування і розвитку різноманіття течій та напрямків, які доповнюють один одного.

2 підхід

Філософська антропологія має власну періодизацію.

Макс Шелер стверджував, що історія філософської антропології – це лінійний неперервний процес.

Мартін Бубер: «Історія філософської антропології є дискретною. Є періоди, в які філософська антропологія розвивається, а є неантропологічні епохи» (М. Бубер називав їх «облаштовані»).

3 підхід

Періодизація історії філософської антропології збігається з періодизацією історії людства в цілому.

- Формаційний підхід до історії (К. Маркс)
- Цивілізаційний підхід до історії (О. Шпенглер, А. Тойнбі).

У цьому курсі історія філософської антропології розглядається у таких часових аспектах:

1. Стародавній світ – початок XVII століття. Філософської антропології немає як самостійної наукової дисципліни.

2. XVIII – XIX ст. Філософська антропологія існує як частина філософії, як особливий філософський напрям, заснований на антропологічному принципі.

3. З 20 рр. XX ст. виникає школа філософської антропології Макса Шелера.

? Питання для самоконтролю:

1. Обґрунтуйте найбільш прийнятний (на Вашу думку) тип періодизації історії філософської антропології.

2. Чому, на Вашу думку, в «необлаштовані» епохи існування людства (М.Бубер) створюються найбільш прийнятні умови для розвитку філософсько-антропологічного знання?

✎ Завдання для самостійної роботи:

Підготуйте есе (обсяг 1-2 сторінки) на тему: «Україна сьогодні: суспільне буття у «облаштовану» чи «необлаштовану» епоху?»

📖 Рекомендована література: основна [1; 2; 3; 4; 5]; додаткова [1; 3; 6; 8; 9; 13; 14]; інформаційні ресурси [1; 2; 3; 6; 9; 11].

ЛЕКЦІЯ 3

Тема: Філософсько-антропологічні ідеї Стародавнього Світу

План

1. Характерні риси філософії Стародавнього Сходу та Західної філософсько-антропологічної парадигми.

2. Філософсько-антропологічні ідеї Стародавньої Індії.
3. Філософсько-антропологічні ідеї Стародавнього Китаю.
4. Філософсько-антропологічні ідеї Античності.

1. Характерні риси філософії Стародавнього Сходу та Західної філософсько-антропологічної парадигми

а) Давня Індія

- 1) розмитість відносин між людиною і світом, меж між особистістю і світом немає;
- 2) домінування у філософсько-антропологічній проблематиці морально-етичного компонента;
- 3) основна увага приділяється вдосконаленню людини, а не світу.

б) Стародавній Китай

- 1) розмитість відносин людини і світу;
- 2) історизація міфів, тлумачення міфічних героїв, як реальних осіб;
- 3) велика увага приділяється проблемі управління, на всіх рівнях: від державного до сімейного життя;
- 4) велика увага приділяється організації взаємовідносин між вищими та нижчими, старшими і молодшими, що пов'язано з субординацією, ієрархією, характерною для китайського суспільства;
- 5) зневажливе ставлення до природничо-наукового знання.

Характеристика східної філософської антропології:

- 1) орієнтація на відтворення вже наявних соціальних структур;
- 2) орієнтація на стабілізацію усталеного способу життя;
- 3) орієнтація на традиційні зразки поведінки, досвід предків, слідування канонам;
- 4) відсутність поділу на природний і надприродний світи;
- 5) заперечення індивідуального в людині, орієнтація на колектив;
- 6) автономія, свобода, незалежність, не притаманні людині Стародавнього Сходу.

Характеристики західної філософсько-антропологічної парадигми:

- 1) орієнтація на нове, розуміння людини, як динамічної, творчої істоти;
- 2) ствердження гідності і поваги до людської особистості;
- 3) індивідуалізм. Установка на автономність особистості;
- 4) раціоналізм. Людина розглядається як раціональна і розумна істота;
- 5) ствердження та відстоювання ідеалів свободи, рівності і терпимості.

2. Філософсько-антропологічні ідеї Стародавньої Індії

Ідеалом людини є архат-відлюдник. Філософсько-антропологічна проблематика не виділяється, особистість згадується лише в контексті її залученості до процесу буття речей. Буддизм вивчає тільки особистості святих-архатів, що досягли нирвани і розчинилися в космічній стихії.

Проблема людської душі. Думка про те, що у людини є індивідуальна, особлива, тільки їй притаманна душа, відсутня на Сході. Людська душа – модифікація світової душі.

Дхарма. Після смерті людини душа поділяється на найдрібніші частинки – дхарми. В подальшому розтікаючись по Всесвіту, дхарми об'єднуються з іншими, утворюючи нову істоту.

Основи людської моральності. Людина лише статист на сцені життя. Основа моральності – позбавлення бажань. Моральні зусилля спрямовані на досягнення злиття зі світом (архат нічого не має, але у всьому перебуває).

3. Філософсько-антропологічні ідеї Стародавнього Китаю

Як виникла людина і яким є її місце в світі?

1) Людина виникла після того, як енергія «Ци» розділилася на два протилежні начала «Інь» і «Ян».

2) Людина поєднує в собі ці два начала, людина покликана подолати розколотість світу.

Буття. Середнє положення людини в світі обумовлюється її роллю посередника між небом і землею.

Проблема минулого, теперішнього і майбутнього. Час йде до людини з минулого, минуле постійно присутнє в сьогоденні. Людина несвідомо визначає

хід своїх дій цінностями минулого. Рух уперед розглядається як деградація, тому, щоб не втратити себе, людина повинна йти, обернувши обличчя в минуле.

Проблема смерті. Людина приходить у світ з небуття, після смерті туди ж і йде, тому страх смерті виражений не так гостро.

Проблема відношення людини і всесвіту. Світ створений найбільш прийнятним для людини чином, Всесвіт не підлягає зміні.

Проблема відносин людини і суспільства. Китайське суспільство – колективістське. Людина з народження включена до соціальних спільнот, найважливішою серед яких є рід, включеність до нього дозволяла людині відчувати єдність зі своїми сучасниками і сотнями поколінь предків

4. Філософсько-антропологічні ідеї Античності

Загальні положення філософської антропології античності

1) Розумність і раціональність – сутнісні риси людини. Людина, будучи істотою раціональною, може раціоналізувати весь світ, висловити його в поняттях.

2) Ірраціональні моменти буття людини в античній філософській антропології не вивчалися, а якщо і вивчалися, то лише в тій мірі, в якій вони можуть бути піддані раціональному аналізу.

3) Деякі вчені вважають, що конфлікт між раціональним та ірраціональним у людині, призвели до руйнування античного світу.

Докласичний період античної філософії (VII ст. – I пол. V ст. до н. е.):

На першому плані – осягнення світу. Людина сприймається як щось предметне. Антропологічна проблематика істотно не розроблялася.

Класичний період античної філософії (V – IV ст. до н. е.):

У V – IV ст. до н. е. в працях представників школи *софістів* (Горгія, Протагора, Гіппія) тема людини та її свідомості увійшла в грецьку філософію. Вихідний принцип софістів сформулював Протагор: «Людина є міра всіх речей: існуючих, що існують, і неіснуючих, що не існують». Критерієм оцінки доброго

стають чуттєві схильності окремого індивіда, одночасно його ж оголошують суб'єктом пізнання.

Сократ (469-399 рр. до н. е.) вважається основоположником філософської антропології західного типу. Розглядає людину як моральну істоту, якій притаманні три чесноти: стриманість, мужність, справедливість. Людина як істота розумна, зобов'язана пізнавати, в тому числі, сама себе. Міра людського в людині – це її успіхи в пізнанні моральних чеснот в самій собі.

Платон (427-347 рр. до н.е.). Умовою моральних вчинків він вважав знання. Людина, за Платоном, – це єдність душі і тіла. Душа – подібна до ідеї – єдина і неподільна, тіло, оскільки воно матеріальне, складається з частин. Сутність душі не тільки в неподільності, але і в наявності саморуху. Все, що рухає себе саме, за Платоном – безсмертне. Те, що приводиться в дію іншим, – смертне. Тіло – темниця для душі, після смерті душа відділяється і переміщується в інше тіло, або, в разі її досконалості, залишається у царстві тіней.

Аристотель (384-322 рр. до н.е.) визначає людину як суспільну тварину, яка наділена розумом. Людина за природою призначена до життя в суспільстві тільки так вона стає моральною істотою.

? Питання для самоконтролю:

1. Здійсніть порівняльний аналіз специфіки розробки філософсько-антропологічної проблематики в давньокитайському та давньоіндійському філософському дискурсах.
2. Обґрунтуйте філософсько-антропологічні ідеї Античної Греції як підставу сучасних філософсько-антропологічних пошуків на Заході.
3. Проведіть порівняльний аналіз Східної та Західної філософсько-антропологічних парадигм.

✎Завдання для самостійної роботи:

Підготуйте есе (1-2 сторінки) на тему: «Місце людини в суспільстві і світі в Східній та Західній філософсько-антропологічних парадигмах».

 Рекомендована література: основна [1; 2; 3; 4; 5]; додаткова [1; 3; 6; 8; 9; 13; 14]; інформаційні ресурси [1; 3; 5; 7; 8; 10].

ЛЕКЦІЯ 4

Тема: Філософсько-антропологічні ідеї Середньовіччя

План

1. Розвиток космологічних ідей у Середньовіччі.
2. Філософсько-антропологічна проблематика у християнській середньовічній філософії.
3. Проблема співвідношення душі і тіла.

1. Розвиток космологічних ідей у Середньовіччі

Основна ідея – *теоцентризм*. У Середньовіччі образ людини розумної змінюється образом людини релігійної.

Августин Блаженний інтерпретував Платонівську космологію, засновану на Аристотелівській, космологічне вчення Августина в свою чергу трансформував Фома Аквінський. У межах цієї космології світ єдиний, але складається з двох частин.

Надмісячний світ і підмісячний світ

1. Надмісячний світ включає 9 сфер. У вищій сфері – Бог, нижче – херувими, що живуть у сфері нерухомих зірок. У сфері Юпітера, Марса і Сатурна, Сонця, Венери і Меркурія знаходяться архангели. У сфері Місяця – ангели.

Ці 9 сфер – зразок досконалості і нерухомості.

2. Підмісячний світ – недосконалий, мінливий.

1) нежива природи – їй властивий один єдиний атрибут - існування.

2) рослинний світ – атрибути: існування та живлення.

3) тваринний світ – атрибути: існування, живлення, відчуття (рух).

4) людина – об'єднує в собі всі атрибути: існування, живлення, рух, і наділена розумом.

Підмісячний світ складається з елементів:

- вода;
- повітря;
- вогонь;
- земля.

Ці елементи конфліктують один з одним, наслідком чого є стихійні лиха.

Як елементи впливають на темперамент:

- у меланхоліка переважає земля;
- у сангвініка – повітря (гарячий і вологий);
- у холерика – вогонь (сухе і гаряче);
- у флегматика – вода (холодне і вологе).

2. Філософсько-антропологічна проблематика у християнській середньовічній філософії

Людину розуміють в Середньовіччі, як образ і подобу Божу.

- 1) Догмат про творіння людини.
- 2) Догмат про гріхопадіння.
- 3) Догмат про втілення Бога в людині.
- 4) Догмат про спокуту гріхів людства Ісусом Христом.
- 5) Догмат про воскресіння Ісуса Христа.

Основна антропологічна проблема Середньовіччя – це проблема суперечливості людини і Бога та їхньої єдності.

З одного боку, людина як створена істота – протилежна Богу, з іншого боку, як істота, наділена душею, – вона єдина з Богом.

3. Проблема співвідношення душі й тіла

Особливості мирського буття людини. Людина була задумана, як мета і вінець творіння, природа була покликана служити людині, рятувати її від трудів і печалей. Здійснивши гріхопадіння, людина тепер повинна в поті чола добувати свій хліб насущний.

Відносини людина – суспільство повинні були будуватися за принципом «полюби ближнього свого, як самого себе». Але в людині слід любити не

гріховне, а духовне, тому людина повинна звертати свою любов до носіїв вищих духовних цінностей (ченців, священників).

? Питання для самоконтролю:

1. Дослідить античні джерела середньовічної космології.
2. Концепція гріха в системі філософсько-антропологічних ідей християнської середньовічної філософії.

✎ Завдання для самостійної роботи:

Підготуйте есе (обсяг 1-2 сторінки) на тему: «Феномен людини у середньовічній християнській філософській антропології».

📖 Рекомендована література: основна [1; 2; 3; 4; 5]; додаткова [1; 3; 6; 8; 9; 13; 14]; інформаційні ресурси [2; 4; 5; 8; 9; 12].

ЛЕКЦІЯ 5

Тема: Філософсько-антропологічні ідеї епохи Відродження

План

1. Періодизація епохи Відродження.
2. Філософсько-антропологічна проблематика у епоху Відродження.

1. Періодизація епохи Відродження.

1. Раннє Відродження – XIV – XV ст.

2. Високе Відродження – кін. XV – поч. XVI ст.

3. Пізнє Відродження – XVI ст.

Відродження (Ренесанс) як культурно-історичний і суспільний феномен виникає в Італії.

Видатні діячі італійського Ренесансу:

1. Раннє Відродження (Франческо Петрарка, Данте Аліг'єрі, Джованні Бокаччо).

2. Високе Відродження (Лоренцо Валла, Марсиліо Фічіно, Леонардо да Вінчі, Нікколо Макіавеллі).

3. Пізнє Відродження (Джордано Бруно, Галілео Галілей, Томазо Кампанелла).

Представники західноєвропейського Відродження:

Франція: Франсуа Рабле, П'єр Ронсар, Мішель Де Монтень.

Німеччина: Томас Мюнцер, Йоган Кеплер.

Англія: Томас Мор, Едмунд Спенсер, Вільям Шекспір.

2. Філософсько-антропологічна проблематика у епоху Відродження

У епоху Відродження людина була відкрита як індивідуальність. Антропоцентризм стає гуманістичним.

Для **середньовічного** теоцентризму характерно:

1. Твердження мізерності буття людини.
2. Догма про гріховність.
3. Земне життя людини – це долина плачу.

У добу **Відродження** :

1. Твердження цінності земного буття людини.
2. Твердження обраності людини.
3. Упевненість у високому покликанні людини в земному світі.
4. Земне буття – це велика цінність для людини, єдина можливість проявити свою унікальність.

Тема смерті.

Середньовіччя: людина постійно повинна думати про вічне; людина повинна чекати на смерть.

Відродження: людина думає про земне життя.

Відношення до діяльності:

Середньовіччя: пасивно-споглядальне відношення до світу.

Відродження: людина – діяльна істота, вищий тип діяльності – творчість.

Тема чеснот

Середньовіччя: чеснота – служіння Богу, проявляється вона в аскезі.

Відродження: чеснота – прояв індивідуальності, самостійності, унікальності; людина має жити у відповідності зі своєю природою; чесноти: цілісність природи, талановитість.

Проблема морального зразка людини

Середньовіччя: моральний зразок людини в шукали в монастирі.

Відродження: моральною вважалася людина, яка найбільш виявляла свої творчі здібності.

Тема особистої слави

Середньовіччя: прагнення до особистої слави розглядалося, як ознака гордині; слава допускалася лише військова.

Відродження: особиста слава схвалюється.

Тема змагальності

Середньовіччя: принцип змагальності (в тому числі, як життєвий принцип) не схвалюється.

Відродження: змагання стає нормою людського життя.

Тема анонімності

Середньовіччя – безособистісна, анонімна епоха.

Відродження: особистість автора твору стає визначальною. Актуалізується суб'єктивність, яка виражається через концепцію індивідуальності. У цей період популярні суб'єктивні жанри: щоденники, біографії, автобіографії.

Тема долі

Середньовіччя: доля людини в руках фатуму.

Відродження: доля набуває рис фортуни, мінливої долі, удачі; початок людської діяльності визначається фортуною, а результат – власними зусиллями людини.

? Питання для самоконтролю:

1. Здійсніть порівняльний аналіз філософсько-антропологічних підходів епохи Середньовіччя та доби Відродження.

2. Поміркуйте, чому в епоху Відродження актуалізується біографічний жанр філософської літератури? В чому особливість таких творів у порівнянні із середньовічними зразками?

Завдання для самостійної роботи:

Підготуйте есе на тему: «Фатум чи фортуна: доля у епоху Середньовіччя і у добу Відродження».

Рекомендована література: основна [1; 2; 3; 4; 5]; додаткова [1; 3; 6; 8; 9; 13; 14]; інформаційні ресурси [3; 6; 9; 10; 12].

ЛЕКЦІЯ 6

Тема: Філософсько-антропологічні ідеї XVII- XVIII ст.

План

1. Місце філософсько-антропологічної проблематики у філософії, науці, культурі XVII ст.
2. Методологічні основи дослідження людини в філософії XVII ст.
3. Філософія XVII ст. про природу людини і її місце в світі.
4. Загальна характеристика соціальних перетворень, розвитку науки, філософської антропології XVIII століття.
5. Загальні риси філософії XVIII століття.

1. Місце філософсько-антропологічної проблематики у філософії, науці, культурі XVII ст.

XVII ст. – століття розуму, освіти, Реформації.

У XVII ст. відбуваються суттєві зміни в політичних системах (буржуазні революції в Англії та Нідерландах).

Виникає рух Реформації (суспільно-політичний і духовний рух, спрямований проти католицької церкви, на повернення до біблійних джерел християнства).

Наука Нового Часу вивчає природні основа буття людини.

2. Методологічні основи дослідження людини у філософії XVII ст.

1. Ідея сутнісної незалежності людини від Бога. Людина сама в собі має свою сутність.

2. Вимога вивчати конкретну емпірично дану людини. Будь-які висунуті положення про людину повинні співвідноситися з конкретною реальною людиною. («Людина є міра самої себе»).

3. Вимога розділити цілісну природу на частини і вивчати кожен частину окремо.

4. Природа людини незмінна, але з іншого боку людина є індивідуальністю. Було поставлене завдання виявити загальні суттєві риси індивідуальності, проаналізувати цей феномен в системі загальних понять.

3. Філософія XVII ст. про природу людини і її місце в світі

Тема дослідження людського тіла

Формується постулат, що людина наділена тілом, і таким чином подібна до інших тіл, тобто підпорядкована законам природи, тому у дослідженні людини потрібно застосувати наукові методи.

Тема положення і місця людини в природі

З одного боку підкреслювалася несаможиттєвість, залежність людини від природи. З іншого боку, завдяки своєму інтелекту, людина - велика, вона перевершує природу. Велич людини в її здатності мислити, однак роздуми призводять до усвідомлення людиною своєї малості. Б. Паскаль писав: «Людина – маленька порошок в космосі, але порошок мисляча».

Тема людської чуттєвості

Обґрунтування об'єктивного підходу до вивчення людської чуттєвості. Почуття людини залежать від природних оточуючих речей, таким чином, джерела чуттєвості – поза людиною. Цьому суперечить суб'єктивний підхід.

4. Загальна характеристика соціальних перетворень, розвитку науки, філософської антропології XVIII ст.

XVIII ст. – століття Просвітництва. Першим термін «Просвітництво» ввів в обіг Франсуа Вольтер.

У кінці XVIII століття відбувається Велика французька революція (1789-1794 рр.).

XVIII століття – століття механіцизму. У першій половині XVIII століття починається систематичне вивчення хімічних форм руху. Виявляється, що світ влаштований не тільки за законами механіки. Ця ідея сприймається в природознавстві і в філософії.

Джозеф Пристлі відкрив кисень. Спираючись на це відкриття, Антуан Лавуазьє створює теорію окислення.

Французький біолог Жорж Кюв'є вивчав викопні рештки рослин і тварин, висновків не зробив, але впритул підійшов до ідеї еволюції.

Саме у XVIII столітті вперше в історії людства була створена Енциклопедія мистецтв, наук і ремесл (35 томів). Авторами були учасники французького Просвітництва.

Представники Просвітництва.

Франція: Франсуа Вольтер, Мішель Монтеск'є, абат Маблі, Жюльєн Ламетрі, Дені Дідро, Поль Гольбах та інші.

Англія: Джордж Берклі, Девід Юм, Джозеф Пристлі.

Німеччина: Христіан Вольф, Іммануїл Кант, Готхольд Лессінг, Йоганн Гердер.

Філософсько-антропологічні ідеї німецької філософії XVIII ст. також представлені в роботах Йоганна Гамана, Фрідріха Якобі, Франца Баадера, Георга Гегеля, Фрідріха Шеллінга, Йоганна Фіхте.

5. Загальні риси філософії XVIII ст.

1. Філософи XVIII століття розглядали історію людського суспільства, що розвивається.

Одним з перших філософів намагався обґрунтувати цю ідею Ш. Монтеск'є (праця «Про дух законів», 1748 р.).

Ця ідея глибше розглядається в роботі Вольтера «Дослід про звичаї і дух народів» (1756 р.). У 1785 році Ж. А. Кондорсе у роботі «Ескіз історичної картини прогресу людського розуму» систематизував цю ідею. Філософи-

просвітителі стверджували, що прогрес суспільства – це процес розуму, його поширення в усіх сферах суспільного життя.

2. Історичний оптимізм.

3. Людина – розумна істота. Причому розумність властива людині за природою. Розумність розумілася як така, що протистоїть емоціям, омані, пристрастям. Ідеал людини – самостійна людина, здатна твердо, розумно, виважено, глибоко оцінювати ситуацію і, здійснюючи вчинки, переосмислювати їх наслідки.

? Питання для самоконтролю:

1. Поміркуйте, які зміни відбулися у європейській суспільній свідомості внаслідок виникнення і поширення впливу Реформації.

2. Обґрунтуйте апологію людського розуму як провідний елемент філософської антропології епохи Нового часу.

3. Назвіть історичні передумови виникнення руху Просвітництва.

4. Проаналізуйте феномен раціональної людини в філософсько-антропологічних концепціях доби Просвітництва

✎ Завдання для самостійної роботи:

Підготуйте есе (обсяг 1-2 сторінки) на тему: «Чому не виправдалися надії Просвітителів на те, що зростання освіченості і приріст людського знання призведе до вдосконалення моральності?».

📖 Рекомендована література: основна [1; 2; 3; 4; 5]; додаткова [1; 3; 6; 8; 9; 13; 14]; інформаційні ресурси [2; 4; 5; 8; 9; 12].

ЛЕКЦІЯ 7

Тема: Німецька філософська антропологія XVIII ст.

План

1. Німецьке Просвітництво.
2. Ірраціональні концепції людини.
3. Філософська антропологія І. Канта.

1. Німецьке Просвітництво

Х. Вольф – основоположник німецького Просвітництва. Роботи: «Логіка, або Розумні думки про Сили людського розуму», «Розумні думки про бога, світ і людину». Увійшов у філософію, як пропагандист і систематизатор вчення Г. Лейбніца.

Г. Лессінг. Роботи: «Виховання людського роду». Центральний ідеал: 1) єдність людського роду, 2) ця єдність виникає по мірі того, як люди усвідомлюють її. У цьому процесі, за Лессінгом, величезну роль відіграло християнство.

Й. Гердер. Ідеї Гердера являють собою єдність раціоналізму і ірраціоналізму. Роботи: «Ще одна філософія історії для виховання людства», «Ідеї до філософії історії людства», «Метакритика "Критики чистого розуму"» (спрямована проти роботи І. Канта).

1. Проблема людини повинна стати центральною в філософії. Один з тих мислителів, які стверджували, що сутність людини визначається не її природними характеристиками, а суспільством.

2. Природа людини історично мінлива. Природа людини змінюється разом із з суспільством.

3. Суспільство – це не сукупність індивідів. Суспільство – це світ культури (духовної і матеріальної), яка створена людьми. Людині здається, що вона сама формує себе. Насправді ж її формує суспільство.

4. Розумність не дана людині від природи. Вона набувається людиною, яка живе у світі культури.

5. Мова – спосіб включення індивіда в культуру. Саме завдяки мові формується думка.

2. Ірраціональні концепції людини

Представники: Й. Гаман, Ф. Якобі, Ф. Баадер.

Ідеї цих філософів не були узагальнені у вигляді закінченої концепції, проте стали підґрунтям романтизму.

Й. Гаман. Роботи: «Сократичні пам'ятки», «Хрестові походи філософів». Філософська антропологія Й. Гамана: філософ виступає проти переконання просвітителів у розумності людини. Стверджує, що людина – істота суперечлива, а розум не допускає протиріч. «Розумне» мислення втрачає найголовніше. Людина має спиратися на віру, інтуїцію, осяяння, тобто все, що є джерелом безпосереднього знання.

Гаман дає нову інтерпретацію естетичного освоєння людиною світу, вважаючи, що естетичне освоєння світу є найбільш адекватним методом пізнання.

Ф. Якобі. Виступає проти раціоналізму. Вважає, що розсудочне мислення не може відкрити найглибше в людині. Раціоналізм призводить до атеїзму. Людина має спиратися на природні знання: віру, почуття, емоції.

3. Філософська антропологія І. Канта

І. Кант (1724-1804). У філософії Канта виділяють: докритичний (до 1770 р.) та критичний періоди.

У докритичному періоді виокремлюються:

1. Етап захоплення І. Канта філософією Х. Вольфа, ідеями І. Ньютона.
2. Етап впливу філософії Ж.-Ж. Руссо. І. Кант вважає, що: «Людина – це мета, а не засіб».

3. Д. Юм (представник емпіризму). Кант говорить, що: «Юм пробудив мене від догматичної дрімоти».

Основні роботи І. Канта:

Докритичний період: «Спостереження над почуттям прекрасного і піднесеного».

Критичний період: «Критика чистого розуму» (1781), «Критика практичного розуму» (1788), «Критика здатності судження» (1790).

Заключний період: «Антропологія з практичної точки зору» (1798).

Робота «Спостереження над почуттям прекрасного і піднесеного» витримала 8 видань за життя І. Канта. Ця робота принесла філософу славу модного письменника з філософським ухилом.

Ця робота присвячена світу людських почуттів, який розглядається під кутом аналізу двох категорій: «прекрасного» і «піднесеного». Вже в цій роботі І. Кант у м'якій формі відображає дуалістичний характер людської чуттєвості. У цій роботі філософ обґрунтовує, що людина – істота, яка має складний чуттєвий світ. У чернетках цієї роботи Кант виявляє своє ставлення до науки: «Шкода, завдана наукою людям, полягає головним чином у тому, що величезна більшість тих, хто хоче себе проявити, не досягає удосконалення розуму, а тільки його збочення, не кажучи вже про те, що для більшості наука служить лише знаряддям для задоволення марнославства...».

Бажання надати науці антропологічний вимір знаходить вираз у «Критиках».

1. «Критика чистого розуму» (1781). В цій роботі сформульовані питання: «Що я можу знати?», «Що я повинен робити?», «На що я повинен сподіватися?».

Кант аналізує пізнавальні здібності людини. Об'єкти пізнання не зможуть бути пізнані до тих пір, поки не набудуть форми, прийнятної для людини.

2. «Критика практичного розуму» (1788).

У цій роботі Кант відповідає на питання: «Що я повинен робити?». Ця робота про людину, як моральну істоту.

До Канта, як правило, існували гетерогенні концепції моральності. Кант вважає, що джерело моральності людини в ній самій. Іммануїл Кант стверджує, що моральність людини - самостійна. Представив автономну теорію моральності.

Добра воля, є компасом, який є у кожної людини, вона визначає моральність.

В основі моралі лежить закон: «Чини так, як би хотів, щоб чинили з тобою». В природному світі людина – раб необхідності. А у світі свободи – людина постає як моральна істота, тобто людина – розірвана істота, дуальна.

3. «Критика здатності судження» (1790 р.)

У цій роботі Кант пропонує естетичне вчення. Відкриває своє розуміння освоєння людиною світу за законами краси.

I. Кант говорить, що людині властиво оцінювати факти свого буття в контексті двох категорій: задоволення і незадоволення.

Відчуття задоволення або незадоволення виникає у людини, як сприйняття небайдужості людини до самої себе.

Задоволення людина відчуває тоді, коли вона має справу з прекрасним, а незадоволення, коли має справу з потворним.

Відчуття прекрасного виникає тоді, коли людина освоює світ за законами краси. Естетична діяльність – це та діяльність, в яку трансформуються інші види діяльності; та діяльність, яка здійснюється заради себе самої (та ситуація, в якій мета і почуття співпадають). В такій діяльності людина зустрічається з розумінням краси.

Роботи заключного етапу «Антропологія з практичної точки зору». У цій роботі I. Кант відповідає на питання «Що є людина?». Ця робота по суті є коротким узагальненням трьох «Критик».

Кант веде мову про два типи антропології:

1. Фізіологічна антропологія. Досліджує те, що робить з людини природа.
2. Практична антропологія: досліджує те, що людина, як вільно діюча істота, робить з себе сама.

? Питання для самоконтролю:

1. Порівняйте філософсько-антропологічні ідеї французького та німецького Просвітництва.

2. Назвіть особливості тлумачення феномену людини в ірраціональних концепціях німецьких філософів XVIII ст.

3. Проаналізуйте теорію моральності, запропоновану I. Кантом.

✎ Завдання для самостійної роботи:

Підготуйте есе (обсяг 1-2 сторінки) на тему: «Чи може категоріальний імператив I. Канта бути універсальним принципом життя сучасної людини?».

 Рекомендована література: основна [1; 2; 3; 4; 5]; додаткова [1; 3; 6; 8; 9; 13; 14]; інформаційні ресурси [2; 4; 5; 8; 9; 12].

ЛЕКЦІЯ 8

Тема: Філософсько-антропологічні ідеї XIX ст. Німецька філософська антропологія XIX ст.

План

1. Філософська антропологія німецького романтизму.
2. Філософсько-антропологічні ідеї класичної німецької філософії.
3. «Філософія життя»: проблема людини.

1. Філософська антропологія німецького романтизму

Романтизм – це філософське, ідейне вчення, що сформувалося в першій половині XIX століття і охопило більшу частину країн Європи (в найбільшій мірі Німеччину, Англію, Францію, потім Іспанію, Італію, Польщу, Росію). Романтизм приходить на зміну Просвітництву. Романтики відриваються від культу розуму, властивого Просвітництву.

Тенденція, що призвела до виникнення романтизму, розвивається з XVIII століття (ірраціональна філософія).

Представники романтизму: Й. Фіхте, Ф. Шиллер, Л. Тік, Новаліс та інші.

Пізній Шеллінг у середині XIX століття дав таку характеристику романтизму: «Прекрасний був час... Людський дух був розкутий: вважав себе вправі всьому існуючому протиставляти свою дійсну свободу і питати не про те, що є, але про те, що можливо...».

1. Філософія романтизму обернена в майбутнє. Головний інтерес романтизму в тому, що він мислить можливе незалежно від того чи реалізується воно.

2. Буття вічно змінюється. Буття є творчість, вихід за межі себе. Цей вихід мислиться як творча, духовна діяльність.

3. Мистецтво для романтиків – це не відображення світу. Закони мистецтва – це конструктивні принципи перетворення світу.

4. Філософія – це не система знань, вона не спирається на розум. Розумні способи освоєння дійсності відкидаються. Філософія – це спонтанне вираження цілісності переживання дійсності людиною. Філософські роботи повинні створюватися у формі художніх творів.

5. Природа є процес вічного творіння духу. Природа не може бути об'єктом вивчення, вона повинна бути об'єктом поклоніння.

Основна філософсько-антропологічна ідея: що є людина? Людина – це істота, яка постійно оновлює себе; жива духовна цілісність. Основним засобом освоєння світу людиною є інтуїція, фантазія, уява – несвідома духовність.

Ідеал людини. Вільна особистість, що постійно долає буття. Вільний розвиток особистості можливий у художній творчості.

Людина не шукає істину, вона орієнтована на прекрасне, вона шукає красу. Переживання краси – це і є художня діяльність. Створюючи образ можливого, людина переживає відчуття прекрасного.

Потім людина цей стан намагається висловити в системі знань про прекрасне.

2. Філософсько-антропологічні ідеї класичної німецької філософії

Філософія Г. Гегеля – це об'єктивний ідеалізм. У філософії історії Гегеля історія людства розглядається як процес самопізнання світовим духом самого себе.

Людина Гегеля мало цікавить. Людина включена в історію самопізнання абсолютного духу. Людина за Гегелем – це форма буття абсолютного духу. Вільною є та людина, в якій найбільше втілюється світовий дух.

Людина у своєму духовному розвитку проходить всі стадії, які проходить суспільство.

3. «Філософія життя», проблема людини

«Філософія життя» базується на філософії А. Шопенгауера.

Представники: Ф. Ніцше, В. Дільтей, А. Бергсон (основоположник інтуїтивізму).

«Філософи життя» спиралися на:

1. Ідеї німецького романтизму.
2. Ідеї А. Шопенгауера.
3. Ідеї С. К'єркегора.

Головне завдання, яке ставили перед собою «філософи життя», було створити нове вчення про буття, вчення, яке протистояло б гегелівському вченню про буття. Ця задача була виконана: на місце гегелівської категорії «буття» було поставлено поняття «життя». Філософи цього напрямку розуміли буття і життя, як синоніми.

- Життя – це цілісність, не диференційований потік.
- Життя – втілення творчої діяльності.
- Життя – це те, що можна досягнути за допомогою інтуїції, а не розуму.

Трактування «життя» в різних напрямках «філософії життя».

1. Ф. Ніцше. Розглядав життя як біологічний феномен.
2. В. Дільтей. Життя – це культурно-історичний процес.

Що нового дали філософи життя філософській антропології?

- Поставили проблему нестійкості людської природи.
- Розвинули ідею про неповноцінність людини, як біологічної істоти.
- Поставили питання про нові типи людської чуттєвості, які раніше не досліджувалися.

І. Проблема людини у філософії Ф. Ніцше (1844-1900)

Ф. Ніцше навчався в Боннському та Лейпцігському університетах. У 1869р. йому запропонували посаду професора в Базельському університеті, настільки глибокими були його знання. У 1870 р. він без захисту дисертації отримав ступінь доктора наук. У 1889 р. він захворів і до кінця днів потерпав від психічного розладу.

Роботи: «Народження трагедії, або Еллінство і песимізм», «Весела наука», «Сутінки кумирів», «Воля і влада», «Так говорив Заратустра», «По той бік добра і зла», «Людське, занадто людське».

Ніцше спирався на ідеї А. Шопенгауера. Після 1875 р. Ф. Ніцше захоплюється природничими науками. З 1882 р. розробляє теорію «волі до влади».

Центральними поняттями «філософії життя» Ніцше стають воля, воля до влади, життя як вічне оновлення, надлюдина.

Життя – це вічне оновлення, вічний рух. Людина задоволена, якщо воля до влади реалізована, і почувається обмеженою, якщо волю до влади не реалізовано.

У роботі «Народження трагедії, або Еллінство і песимізм» Ніцше стверджує, що людина дуальна істота, в якій поєднуються діонісійське і апполонійське начало. Діонісійське начало – це вираз вільної гри сил, це те духовне в людині, яке не підлягає ніяким правилам.

Апполонійське начало – вираження невпевненості, оформленості, нормованості.

Трагедія європейської культури, на думку Ніцше, в тому, що вона з античних часів пішла по прокладеному шляху, культивуючи апполонійське начало. І в результаті європейська культура постійно пригнічена: Богом, наукою.

У результаті до XIX-го століття людина відірвалася від витоків свого життя (тобто від діонісійського начала).

Людина – істота владолюбна, свої захоплення намагається нав'язати іншим людям, як норми. Людина схильна до утисків, експлуатації. Людина народжується в світі культури з уже усталеними нормами. Завдання людини зламати ці норми, черпати сили для своєї волі до влади. Норми моралі – це норми, які створили найгірші. Це мораль рабів. Люди повинні зламати ці норми.

1. Воля до влади є єдиною цінністю.

2. Існує природна нерівність людей, обумовлена рівнем волі до влади.

3. Сильна людина вільна від моральних зобов'язань. Це надлюдина.

Один до одного надлюди ставляться з повагою, але до інших з презирством.

II. Проблема людини в філософії В. Дільтея (1833-1911).

Роботи: «Описова психологія», «Типи світогляду та їх виявлення у метафізичних системах».

Спирався на неокантіанство, ідеї А. Шопенгауера, позитивізм. Основні поняття: життя, розуміння, вживання, герменевтика.

В. Дільтей систематизував філософію життя.

Центральним поняттям є життя, що розуміється, як людське життя. Людське життя розглядається як культурно-історичний феномен. В. Дільтей розглядав буття у двох аспектах: 1) світ природи; 2) світ історії. Ці два світи принципово відрізняються один від одного.

Світ природи вивчається природничими науками. Головний метод вивчення природи – пояснення. Пояснити – це означає з'ясувати закони цієї форми буття. Світ історії вивчається «науками про дух». Головний метод осягнення історії – розуміння. Розуміння ґрунтується не на узагальненні, не на пошуку законів, а на методі індивідуалізації. Кожна подія в історії унікальна, і тому історію не можна вивчати методом узагальнення.

Людина не має історії поза самою собою, людину не можна розглядати як результат історичного процесу. Життєвий процес і те, що є людина зараз, – це одне і те ж саме.

На думку Дільтея, наукою, яка могла б стати основою для всіх «наук про дух», є психологія. Стара психологія, що знаходиться під впливом природознавства, шукає загальне, тобто є пояснюючою. Необхідно створити нову психологію – описову.

III. Проблема людини у філософії А. Бергсона (1859-1941)

А. Бергсон розумів життя як космічний процес, безперервне творче становлення.

Спочатку людині був притаманний інстинкт, в ході еволюції він розділився на інтелект і інтуїцію.

Головним для людини способом освоєння світу є інтуїція. Завданням філософії є пробудити інтуїцію, а розуму відвести підпорядковане місце.

? Питання для самоконтролю:

1. У чому полягала особливість філософського методу у дослідженні людини представниками німецького Романтизму?
2. Проаналізуйте специфіку аналізу феномену людини в об'єктивному ідеалізмі Г. Гегеля.
3. У чому парадоксальність теорії людської моралі Ф. Ніцше?
4. Дослідіть «психологізм» філософської антропології В. Дільтея.

✎ Завдання для самостійної роботи:

Підготуйте есе (обсяг 1-2 сторінки) на тему: «Чи залишається щось людське у «надлюдині» Ф. Ніцше?».

📖 Рекомендована література: основна [1; 2; 3; 4; 5]; додаткова [1; 3; 6; 8; 9; 13; 14]; інформаційні ресурси [2; 4; 5; 8; 9; 12].

ЛЕКЦІЯ 9

Тема: Людина в ХХ столітті

План

1. ХХ століття: характеристика епохи.
2. Філософська антропологія у ХХ ст.

1. ХХ століття: характеристика епохи

ХХ століття – це століття фундаментальних і глобальних перетворень:

- Перша світова війна;
- Жовтневий переворот;
- громадянські війни;
- Друга світова війна;
- деколонізація;

- біполярний поділ світу;
- перехід до однополярного світу;
- науково-технічна революція.

Нові реалії людського буття:

- динамічність процесів;
- фундаментальність потрясінь в житті кожної людини;
- людина в ХХ столітті потрапила у ситуацію, яку можна

охарактеризувати, як «бути між». Буття людини ХХ століття втратило свою повсякденність.

- людина ХХ століття, як правило, потрапляє в ситуацію вибору.
- відчуття невизначеності буття, «перевороту, що наближується».

Протягом багатьох століть людство намагалося побудувати свою життєдіяльність на засадах розуму.

ХХ століття, довело, що такі побудови не абсолютно вірні.

1. Наука ХХ століття багато в чому втратила етичні виміри (створення зброї масового знищення).

2. Наука, її досягнення загострюють питання: «що ж визначає у людині істинно людське?».

2. Філософська антропологія у ХХ ст.

Філософська антропологія досліджувала ті теорії людини, які історично сформувалися до ХХ століття.

1. Людина – істота релігійна.
2. Людина – істота природна.
3. Людина – істота розумна.
4. Людина – істота діяльна, сама діяльність розуміється, як тілесна,

практична.

5. Людина – істота соціальна.

Філософська антропологія ХХ століття досить чітко поділяється, принаймні на 2 течії:

1. **суб'єктивна** філософська антропологія.

Це ті школи, які розглядають людину, як самодіяльну, творчу істоту.

2. **об'єктивна** філософська антропологія.

1. Філософсько-антропологічні вчення, які орієнтувалися на науку, прагнуть сприйняти наукові настрої.

2. Філософсько-антропологічні вчення, які розуміють науку, як зло, заперечують можливість вивчення людини науковими методами.

У ХХ столітті філософська антропологія існує в трьох варіантах:

1. Філософська антропологія як філософія взагалі.

2. Філософська антропологія як сукупність особливих течій, що спираються на антропологічні принципи.

3. Філософська антропологія як окрема філософська школа (засновники: М. Шелер, Х. Плеснер).

? Питання для самоконтролю:

1. Які виклики принесло ХХ століття людству?

2. Чому, на Вашу думку, у ХХ столітті актуалізується філософсько-антропологічна проблематика у філософських дослідженнях?

✎ Завдання для самостійної роботи:

Підготуйте есе (обсяг 1-2 сторінки) на тему: «ХХ століття: розквіт гуманізму чи занепад людяності».

📖 Рекомендована література: основна [1; 2; 3; 4; 5]; додаткова [1; 3; 6; 8; 9; 13; 14]; інформаційні ресурси [2; 4; 5; 8; 9; 12].

ЛЕКЦІЯ 10

Тема: Антропологічна феноменологія Е. Гуссерля. М. Гайдеггер про людину. Філософська антропологія М. Шелера

План

1. Антропологічна феноменологія Е. Гуссерля.

2. Філософсько-антропологічна концепція М. Гайдеггера.

3. Філософсько-антропологічна концепція М. Шелера.

1. Антропологічна феноменологія Е. Гуссерля

Е. Гуссерль (1859- 1938). Е. Гуссерль починав як математик. Але його дослідження привели до своєрідної філософії. В 1900-1901 рр. він випустив 2-томник «Логічні дослідження».

У 1911 р. було видана робота «Філософія як сувора наука».

Серед наступних його робіт – «Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія» (1936).

Центральним поняттям у феноменології Е. Гуссерля є «феномен». У Е.Гуссерля феномен трактується як явище свідомості. Е. Гуссерль приходить до думки, що свідомість людини завжди спрямована. «Немає ніякої свідомості, яка б була ні про що».

Три предметні сфери свідомості:

1. зовнішній світ. У цьому випадку свідомість виступає, як знання про світ.

2. свідомість може бути направлена на саму себе. І таким чином виступає самим знанням.

3. усвідомлення абсолютного «я», усвідомлення соціального світу, його стереотипів, традицій.

Завдання Гуссерля полягало в тому, щоб вивчити не ті предметні сфери, на які направлена свідомість, а саму цю направленість.

Процес стану чистої свідомості Гуссерль називає феноменологічною редукцією. Мислення – це те, на що направлена думка; сенс – це те, яким чином розуміється предмет.

2. Філософсько-антропологічна концепція М. Гайдеггера

М. Гайдеггер (1889-1976) – німецький мислитель, філософські ідеї якого вплинули на формування екзистенціалізму. На початку своєї діяльності Гайдеггер був учнем Гуссерля. Обіймав посаду завідувача кафедри Фрайбургського університету.

Деякий час захоплювався фашистською ідеологією, в 1933 р. став ректором Фрайбургського університету. В 1944 р. опинився в зоні французької окупації Німеччини, був позбавлений права викладання.

Роботи: «Буття і час» (1927), «Основні проблеми феноменології», «Про сутність істини», «Лист про гуманізм» (1946) (ця робота вийшла у зв'язку з публікацією доповіді Ж.-П. Сартра «Екзистенціалізм – це гуманізм»).

У роботі «Буття і час» М. Гайдеггер використав феноменологічний метод Гуссерля, що парадоксальним образом приводить до інших результатів. Якщо Гуссерль розробляє свій метод для удосконалення науки то М. Гайдеггер за допомогою цього методу критикує науку.

Специфіка цієї роботи в тому, що М. Гайдеггер в ній розробляв новий філософський понятійний апарат: звичайні слова отримали глибокий зміст, далекий від їх звичайного значення.

Основний недолік філософії, вважав М. Гайдеггер, в тому, що вона вивчала в першу чергу просторові характеристики буття. Саме тому мислення суб'єкта розумілось як очевидність.

М. Гайдеггер стверджує, що людина, перш за все, часова істота, а потім вже просторова.

М. Гайдеггер приходить до висновку що існують 2 типи людського буття: теперішнє і не-теперішнє.

Буття теперішнє – це буття, в якому домінує модус теперішнього, увага людини сконцентрована на сьогоднішніх проблемах.

Людина бачить своє майбутнє по аналогії з тим теперішнім, яке є у інших людей. Вона відмовляється від особистого майбутнього.

Не-теперішнє буття людини – це буття, у якому домінує образ майбутнього. Людині незмінно з майбутнього просочується смерть. Оцінка себе з точки зору своєї кінцевості є найважливішою, людина тим і відрізняється від тварини, що знає про свою смерть.

3. Філософсько-антропологічна концепція М. Шелера

М. Шелер (1874 – 1928). Німецький філософ, творець особливої школи філософської антропології. Головна робота «Положення людини в космосі».

Намагався розглянути історію розвитку філософсько-антропологічних ідей, вважав, що в історії філософської антропології було створено декілька моделей людини.

Однак тим не менш людина залишається загадкою. Людина одночасно вітальна і антивітальна істота.

Людина, як вітальна істота має наступні характеристики:

- інстинкт;
- поведінка, заснована на звичці. Звичка виступає як сукупність умовних інстинктів.

- практичний інтелект. Інтелектуальна діяльність, не заснована на повторі, дозволяє зробити вибір в кожній конкретній ситуації.

Людина як антивітальна істота.

Духовне буття людини як духовної істоти, немає ніякого відношення до життя. Духовність – це прийняття, як своїх особистих, деяких абстрактних духовних цінностей (доброта, здивування, благословіння)

Дух – нежиттєвий, людина – жива.

Дух набирає силу, сублімуючи життєву силу людини. Людина стає духовною, в тій мірі, в якій вона стає нежиттєздатною. Але на певному етапі проходить ресублімація.

? Питання для самоконтролю:

1. У чому полягає особливість філософського методу Е. Гуссерля? Проаналізуйте адекватність цього методу для філософсько-антропологічних досліджень.

2. Проаналізуйте дихотомію «теперішнього-не-теперішнього» буття в філософії М. Гайдеггера.

3. У чому специфіка тлумачення духовності в філософській антропології М. Шелера?

✎ *Завдання для самостійної роботи:*

Підготуйте есе (обсяг 1-2 сторінки) на тему: «Людина в більшій мірі вітальна чи антивітальна істота?»

📖 **Рекомендована література:** основна [1; 2; 3; 4; 5]; додаткова [1; 3; 6; 8; 9; 13; 14; 20; 21]; інформаційні ресурси [2; 4; 5; 8; 9; 12].

ЛЕКЦІЯ 11

Тема: Філософсько-біологічна антропологія. Проблема людини у соціобіології

План

1. Філософсько-біологічна антропологія.
2. Проблема людини в соціобіології.

1. Філософсько-біологічна антропологія

Основоположник: Арнольд Гелен (1904-1976). Його ідеї отримали розвиток в роботах А. Портмана.

Основні роботи А. Гелен: «Людина. Її природа і положення в світі» (1940), «Рефлексія над звичаями» (1967).

У побудові своєї концепції Гелен спирався на тезу Ніцше: «Людина – це нестала тварина»: людина розумілась як така істота, в якій домінує несвідоме начало.

Загальні риси вчення А. Гелена про людину:

1. Людина – істота моністична.
2. Пріоритет біологічного в людській істоті.
3. Разом з тим ця біологічна істота позбавлена ресурсів для виживання у природному середовищі.

Що являє собою людина за своєю природою? Людина являє собою специфічно-біологічний вид тварини.

У чому ж специфіка?

1. *Тварина* – це істота біологічно пристосована.
2. *Тварина* – це істота біологічно досконала.

Людина ж істота біологічна недостатньо пристосована, недосконала, слабка. Тобто людина – істота біологічно примітивна.

3. *Тварина* замкнена у оточуючому середовищі, *людина* ж звикає до конкретного середовища, вона відкрита світу.

4. *Тварина* реагує лише на те, що їй необхідне для життя. Людина – істота «перевантажена» зовнішніми впливами.

Як може настільки примітивна біологічна істота виживати?

– Людина вимушена шукати способи виживання.

– Природа засудила людину до діяльності. Людина слабка біологічно, їй залишається тільки діяти.

– Людина – істота творча, вона вимушена сама творити те, що природою їй не дано.

– Людина вимушена трансформувати те, чого не вистачає від природи, в те, що допомагає їй виживати.

– Людина, яка прагне вижити, повинна себе розвантажити. Життя людини від народження є діяльністю з творчої трансформації своїх біологічних недоліків в фактори свого комфортного існування.

– Людина визначає своє місце в світі, вона сама створює норми, які допомагають вижити.

Тобто соціальні інститути суспільства мають біологічні підстави.

Як треба змінювати соціальні інститути?

Ці зміни треба проводити повільно, по чергово. Якщо знищити старі норми, нове одразу не сформується. Така ситуація призводить до агресії.

2. Проблема людини у соціобіології

Своєю метою соціобіологія ставить відтворення синтезу суспільних і природничих наук на основі досліджень еволюційно-біологічних посилок соціальної поведінки людини.

У рамках розвитку соціобіологічної концепції Е. Уїлсон опублікував роботи: «Соціобіологія» (1975 р.), «Про людську природу» (1979 р.).

Разом з Ч. Ламсденом Е. Уїлсон запропонував ідею коеволюції.

У людини не може бути ніяких проявів, які б суперечили її біологічній природі. Біологічна еволюція є фундаментом і для процесів соціальної й культурної еволюції. Вид, включаючи людину, не може мати цілей, поза його біологічною природою.

Більшість стереотипних форм поведінки людини притаманні і іншим живим істотам.

Еволюційно-стабільна стратегія.

Еволюційно-сталим може вважатися та поведінка, яка забезпечує адаптацію максимального числа особин популяції.

Те, що тварини живуть стадами, це і задовільний і незадовільний фактор:

+ турбота кожного представника виду про найбільш оптимальну взаємодію з зовнішнім середовищем зводиться до мінімуму; відбувається захист від небезпеки;

– виникає конкуренція між тваринами всередині стада; хвороби поширюються швидше.

Якщо стадо перебуває на великій території, то тварини миролюбні. Якщо таке ж стадо живе на обмеженій території, то виникає конкуренція.

Такий вплив географічного фактору переноситься і на людське суспільство.

Що являють собою взаємовідносини всередині людського суспільства і тваринного стада?

Стверджують, що існує альтруїзм двох видів:

1. альтруїзм «з твердою серцевиною», притаманний тваринному світу.

Цей тип передається генотипово і характеризується тим, що цей альтруїзм не потребує компенсації.

2. альтруїзм «з м'якою серцевиною», притаманний людині. Така альтруїстична поведінка включає очікування відповідних благ для самого суб'єкта або його родичів (носіїв частини генів суб'єкта).

Альтруїзм поряд з іншими факторами забезпечує еволюційну стабільність.

Агресивні поведінкові реакції виникають у зв'язку з тим, що кожна істота ділить всіх інших на своїх і чужих.

? Питання для самоконтролю:

1. Чому, за Геленом, «людина – приречена до діяльності тварина»?
2. У чому специфіка «людського» альтруїзму (соціобіологічна концепція)?

✎ Завдання для самостійної роботи:

Підготуйте есе (обсяг 1-2 сторінки) на тему: «Співвідношення біологічного і соціального в феномені людини».

📖 Рекомендована література: основна [1; 2; 3; 4; 5]; додаткова [1; 3; 6; 8; 9; 13; 14]; інформаційні ресурси [2; 4; 5; 8; 9; 12].

ЛЕКЦІЯ 12

Тема: Культурно-філософська антропологія. Структурна антропологія.

Діалогічна антропологія.

План

1. Культурно-філософська антропологія.
2. Структурна антропологія.
3. Діалогічна антропологія.

1. Культурно-філософська антропологія

Представники: **Е. Ротхаккер** (1888-1965).

Роботи: «Філософська антропологія», «Прошарки особистості».

Концепція Е. Ротхаккера спирається на вчення Дільтея.

Людина розуміється як істота, в основі природи якої лежить діонісійське начало.

Е. Ротхаккер порівнює людину і тварину:

– Тварина живе в оточуючому її середовищі. Це оточуюче середовище їй виділяє природа і важливою характеристикою є те, що у всіх представників одного і того ж виду тварин одне і теж саме оточуюче середовище.

– людина ж від народження зустрічається з об'єктивною реальністю, яка виступає для неї неосвоєною, чужою. Людина зобов'язана реагувати на вплив оточуючого світу. Людина спонукається до дії необхідністю виживання, вона олюднює світ. З'являється світ культури – результат особистої діяльності людини. Кожна група людей виділена за національним, професійним, віковим принципом має свій культурний світ.

– людина виступає як культурно споглядальна істота. Жодна група не може претендувати на те, що її світ культури є всезагальним.

2. Структурна антропологія

Еволюція структуралізму:

1 етап – виникнення (20-50 рр. ХХ ст.), виникає в лінгвістиці. Ф. Сосюр публікує свою базисну роботу «Курс загальної лінгвістики».

2 етап – розмежування структуралізму, втрата ним своєї ваги, авторитету, самостійного статусу.

Представники: **М. Фуко, Ж. Піаже, Ю. Лотман.**

Суть структуралізму: вивчення структур. Усе існуюче має систематичний характер. Елементи системи, взаємодіючи, забезпечують її функціонування.

1. Ідея про домінуючу роль відносин в системі, а не особливостей елементів системи.

2. Ідея переваги синхронії над діахронією (дослідження синхронічне – це дослідження системи в даний момент тобто в статиці, діахронічне дослідження – це дослідження системи в динаміці). Особливо важливим є це правило при дослідженні швидко змінних систем.

Представник: **К. Леві-Стросс.** Основні роботи: «Структурна антропологія», «Елементарні структури спорідненості», «Первісна думка».

К. Леві-Стросс, полемізуючи з Ж.-П. Сартром з приводу його роботи «Екзистенціалізм – це гуманізм», дійшов висновку, що екзистенціалізм – це поверхневий гуманізм, оскільки свобода трактується Сартром як свавілля. К.Леві-Стросс стверджує, що необхідно побачити фактори необхідності.

1. Принцип антропологічного сумніву. Кожен філософ, який претендує на вивчення людини, повинен керуватися цими правилами, визнати свої знання про людину неповними, поверхневими, а, отже, неправильними.

2. Готовність піддати сумніву свої висновки.

3. Готовність відноситися до людини як до достойної уваги, прийняти її систему цінностей, тобто вивчити людину з середини.

3. Діалогічна антропологія

Засновник: **М. Бубер** (1878-1965).

Роботи: «Я і Ти» (1922), «Проблема людини», «З історії діалогічного принципу». В формуванні своєї концепції спирався на ідеї Ф. Ніцше, Л. Фейєрбаха.

М. Бубер виступав проти монологізму в розумінні людини. Виділяв два типи монологізму :

А) монолізм у вигляді індивідуалізму;

Б) колективістське розуміння людини. Порочність цього підходу Бубер бачив в тому, що людина розуміється як частина колективу: суспільне (колективне) домінує на людиною. Цей підхід не розкриває діалогічності людини.

М. Бубер відстоював ідею діалогічності буття людини.

Людина є відносини. Всі відносини між людьми зводяться до наступного:

1) я-воно

2) я -ти

Це ті протилежні типи відносин, в які тільки і може вступати людина.

Я-ВОНО – це монологічне відношення. Це ті відносини, коли людина сприймає оточуюче її буття лише в якості безособових предметів і речей для утилітарного використання, контролю, експлуатації. При такому типі відносин люди живуть поряд, але не разом, це монадне буття. Люди говорять самі з собою, чують тільки себе. Це світ не особистостей, а індивідів.

Я-ТИ – діалогічне відношення. Коли людина Я зустрічається з іншим -ТИ. В цьому випадку, відношення одного до іншого виникають, якщо є живий

інтерес один до одного. Таке відношення дає людині єдиний доступ до Бога. Виникають осередки індивідуальних і неповторних людей.

? Питання для самоконтролю:

1. Проаналізуйте особливості розгляду феномену людської культури в культурно-філософській антропології.
2. Чи достатньо ефективна методологія структуралізму у дослідженнях феномену людини?
3. У чому небезпека монологічної взаємодії (М. Бубер) у людському суспільстві?

🔗 Завдання для самостійної роботи:

Підготуйте есе на тему: «Я-Ти»-відношення як найкращий спосіб досягнення суспільної злагоди».

📖 Рекомендована література: основна [1; 2; 3; 4; 5]; додаткова [1; 2; 3; 6; 7; 8; 9; 10; 12; 13; 14]; інформаційні ресурси [2; 4; 5; 8; 9; 12].

▣ МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПОГЛИБЛЕНОГО ЗАСВОЄННЯ ДИСЦИПЛІНИ (АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ)

На сучасному етапі розвитку суспільства володіння іноземними мовами є однією з важливих вимог, що пред'являються до фахівця на ринку праці. Вимоги до рівня володіння іноземною мовою і вміння використовувати знання іноземної мови у своїй професійній діяльності істотно змінюються. Соціальні очікування суспільства пов'язані з підвищенням якості володіння іноземною мовою як засобом особистісного і професійного зростання, взаємодії в сучасному інформаційному світі.

Останнім часом в процес навчання у вищих навчальних закладах активно впроваджується технологія предметно-мовного інтегрованого навчання (Content and Language Integrated Learning, скорочено - CLIL), в основі якої покладено принцип інтеграції, тобто об'єднання окремих частин (в нашому випадку - іноземної мови та інших навчальних дисциплін) в єдине ціле.

Термін «предметно-мовне інтегроване навчання» використовується останнім часом, коли мова заходить про вивчення якоїсь дисципліни, іноземною мовою і про вивчення іноземної мови на основі предметного змісту цієї дисципліни.

Предметно-мовне інтегроване навчання можна розглядати як свого роду методику, що дозволяє сформувати у студентів мовну та комунікативну компетенції іноземною мовою в тому ж предметному контексті, в якому у них формуються і розвиваються загальнонавчальні знання і вміння.

В процесі вивчення навчального курсу «Філософська антропологія» вважаємо можливим впроваджувати елементи предметно-мовної інтеграції. Зокрема, студентам пропонуються матеріали для поглибленого засвоєння дисципліни (англійською мовою). У залежності від рівня мовної підготовки студенти можуть як вдосконалювати навички читання і перекладу фахової літератури іноземною мовою, так і брати участь у обговоренні освоєних матеріалів з метою вдосконалення усних іншомовних комунікативних навичок.

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПОГЛИБЛЕНОГО ЗАСВОЄННЯ ДИСЦИПЛІНИ (АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ)

1. Formation of Philosophical Anthropology

Sub-topics:

- Problem of a Human in Literature, Mythology
- Problem of a Human in Philosophy
- Formation of Philosophical Anthropology

The entire history of human thinking is marked by constant self-reflection; this self-reflection is realized in different questions but ultimately can be summarized into one – “What is a human?”

The concept of a human and its multiple layers reveal the complexity, richness, and indeterminacy of the concept.

Myths. Philosophy is not the only discipline dealing with an understanding of what a human is. In ancient myths, next to the understanding of the world, the cosmos, and Olympians, one finds reflections on how a human perceives himself. These concepts are best explored if one analyses myths with the following questions in mind – “Where does a human come from?” and “What is the purpose of human life?”

Literature. Since its origins literature has also been permeated with admiration, fear, and the question of what a human is. Already in Sophocles’ *Antigone*, written in 442 BC, the choir chants that many amazing creatures exist in the world but none of them are more marvellous than man. Similarly, in the eighth psalm a psalm reader expresses his perplexity over human nature when reflecting on the greatness of all creations.

Therefore, the complexity of a creature we call a human – both human fragility; man is fragile just as creations out of dirt or sand and greatness – pose the question of what a human is all over again.

Contemporary context, a variety of new circumstances, for example, stem cell research, genetic manipulation, possibilities of human cloning or clashes between civilizations and cultures, and disasters, diseases or moments of happiness in personal

lives, perturb or cancel clarity of the concept of a human; hence, we are forced to define what a human is, what humanity is and similar anew.

Philosophy. “The problem of a human in philosophy exists as long as the discipline of philosophy itself. When one asks about the meaning of being, the world as a whole, the ultimate reasons for everything in existence, and possibilities of cognition, one is forced to constantly reflect on the possibility and meaningfulness of the question itself. The cognition of human being is implied in every philosophical discourse that seeks to uncover not only the structure of the world-in-itself but also its meaning. On the one hand, philosophy stems from human life, but on the other hand, it guides human life in a certain direction thus bringing sense to it.

Thus philosophy, since its beginning, constitutes reflection on a human making it anthropological in nature. A human, contrary to other creatures, not only exists but also constantly asks himself about the self and tries to understand the self. This question is not a mere theoretical speculation as it stems from the need to understand – what I want, can and should be.

Philosophical anthropology as a separate area of philosophy crystallized only in the 20th century. Its progenitors were Max Scheler (died in 1961), Helmuth Plessner (died in 1985) and Arnold Gehlen (1976). Philosophical anthropology as a branch of philosophy not associated with any one specific school of philosophy.

2. Object and Method of Philosophical Anthropology

Sub-topics:

- Object of Philosophical Anthropology and Its Specifics
- Method of Philosophical Anthropology and Its Problems
- Relationship between Philosophical, Biological, and Cultural Anthropology

As with every science, philosophical anthropology has to have its object and a method to study that object in order to be a science. As the word “antropo + logy” itself implies, it seems to be self-explanatory that the object of this branch of philosophy is a human. Yet objectivity of such an object poses several problematic questions. First of all, as the word “object” implies, it has to be something that is “displayed + in front”, in other words, the object is something that is in front of me,

detached from me, an item at a certain distance from me. But in anthropology the inquirer himself is the object of inquiry, therefore, the concept of the object in philosophical anthropology is disputed. Secondly, a scientific method demands that inquiry is an objective one, but if there are problems regarding the existence of the object of this discipline, impossibility of the inquirer to detach oneself from the object of inquiry, inevitably questions arise as to the academic and objective nature of the discipline.

Object of Philosophical Anthropology

Philosophical anthropology does not have an object if one understands that the object as a factual and fully controlled area of beings. Kant's turn to transcendental reflection in philosophy further anchors the pursuit of cognition of objects not a priori, but how one or another thing becomes the object of our experience. In other words, one seeks to figure out the conditions of the possibility of object givenness by focusing not on what one or another object is, but how it manifests. Philosophical anthropology studies not the metaphysical nature of a human and not its substantial identity, but being of a human. Human being cannot be reduced down to either objectivity or biological manifestations of life. A human cannot be understood and just as an abstract cogito – uniform throughout epochs and cultures. A human is not the kind of the object that can be understood from sidelines by turning one into the object of cognition because turning a human into an object takes away his personality. Understanding of a human is only possible because one is in contact with a human and that is evidenced by my relationship with the self and with others. A human in general exists by understanding and an understanding is a constant consideration of oneself, of others and the world. The experience of the selfhood that I always have with regard to "me" is the source of that the object of inquiry is known to me a priori. It is impossible to move beyond that what it allows. In this regard Husserl talks about the "absolute consciousness". I, always existing as this individual, am the "subject" of this experience. We talk about a human in general, because experience is "just like ours", but the saying "just like ours" gives priority to "just like mine" and at the same time "me".

Hence the topic of the philosophical problem of a human is not that of a being which belongs to a specific region of beings, and not of the unity in type or essence, but that what always exists as “my self”. That what is asked is not a general “Who”, essence, but the one who asks in their own individual existence.

Method of Philosophical Anthropology

A human defines himself in the social and cultural realms. Self-definition is a way of relating to the self which gives birth to the understanding of the self. Summary. Hence if one takes a transcendental approach to the object of philosophical anthropology, one sees that it does not have the object if the object is understood as an item in front of us. On the other hand, philosophical anthropology does have its object, that is, the question “How am I given to myself?” and “How is the Other given to me as a human being?” These questions turn into the question of how an understanding of a human forms within me and what structure and elements this understanding has. Philosophical anthropology is also characterized by the knowledge and cognition of that what we inquire into, because we ask about ourselves, moreover, the question we ask ourselves is a pragmatic one, i. e. it links with the question “What ought I to do?” and “How ought I to live to become a human?”

3. Concept of a Human in Ancient Philosophy

Sub-topics:

- Concept of a Human in Pre-Socratic Philosophy
- Socratic Concept of a Human
- Platonic and Aristotelian Concept of a Human

From the early days philosophy has been anthropological in nature since many questions, even though indirectly, are tied to both the question of what a human is and the question of how one needs to behave, live, etc. Even though, as Cicero claimed, “Socrates however (was the) first (who) called philosophy down from heaven”, Socrates was not the first one to direct philosophy on the path of the anthropological study. Sophists could be said to be the first philosophers who made a human and not the cosmos or elements of the world the focus of their thought.

Sophists discuss a human in the light of cultural philosophy. Michael Landmann claimed that “the sophists were the first true philosophical anthropologists because the sophists were the first to analyze culture.”

For example, Protagoras claimed that “of all things the measure is Man, of the things that are, that they are, and of the things that are not, that they are not.” Man is put in an exceptional position as man determines what is good and what is bad, and man decides what is right and what is wrong, man himself defines the criterion. This view of the sophists opened up new horizons for the criticism of mythical imagery, values of traditional morality, and ultimately to the criticism of human concepts themselves. In other words, even though it had been long thought that cultural, social institutions are a given or a gift of God, studies of different cultures, mores revealed that their otherness stems from man because it is the fruit and consequence of the human activity.

These sophist claims had an implication of not only negative assessment and relativism, but also a positive notion that man himself creates and forms everything, that man is the creator of his own mores. In this way man was, for the first time ever, recognized as the creator of his own culture.

Socrates

The maturity of the total sophist thought reaches its peak in the figure of Socrates. Socratic philosophy first of all manifests itself as an understanding, recognition of one’s own ignorance. This seemingly banal phrase essentially reveals the view of a Socratic philosopher both to oneself and to other people – I must constantly critically self-examine, doubt what I think I know, and a dialogue constitutes that space where images, percepts, and opinions clash and are tested.

Socratic philosophy of man is concerned with ethical questions, i. e. the main concern, in the words of Socrates himself, “is never to do anything that is wrong and non virtuous.” In his book *What is Ancient Philosophy?* Pierre Hadot holds that in Antiquity philosophy was primarily understood as a “concrete practical activity”, as

the transformation of the world-view and a way of life. P. Hadot also expresses the essence of the Socratic phenomenon, “And so the practice of

philosophy No longer meant, as the sophists would claim, the attainment of knowledge or a skill called sophia, but rather doubting oneself because of a sense that we were not who we ought to be.” Pay particular attention to the last words of having “a sense that we were not who we ought to be”. This comes as a break of that what seemed a given and beyond questioning – a human is questioned; we have a sense of what a human is, therefore, we realize that definitions of a human hide more than they reveal.

This attitude also means that there is trust in human reason, the correctness of thinking, because knowledge, according to Socrates, gives man a possibility to avoid that what is not virtuous and brings harmony and bliss to a human soul.

In Apology, which we have already mentioned, Socrates talks about a voice inside him that has always deterred him from what he was about to do. Thus to Socrates understanding, first of all, meant the act of listening. Only the act of listening to oneself helps to understand what one is ought to do.

Plato

Plato’s anthropology cannot be separated from the theory of ideas and from the dualistic understanding of the world. Man is a dualistic being made of a body and a soul. Even before Plato there had been talks about the soul as an essence of a human most often associated with reason, logos, and reasonable nature. Plato also assumes this idea of an immortal soul – a soul exists before it merges with a body and it remains in existence after the body dies. A human body, even though bound to a human, is in principal just a grave, a grave stone for the soul.

Plato divides the human soul into three parts: the divine part, reason, and parts that belong to the sensory world. In Platonic anthropology a human body is depreciated, and priority is given to the rational world of spirit (as in the case of reflections of ideas priority is given to ideas).

To sum up, we see that anthropological topics and concepts become better formulated in Platonic philosophy. Human inquiry moves away from the ethical context (so characteristic of earlier thinkers) to inquiry into a human in the light of the metaphysical theory of ideas.

Aristotle

As in the case with Platonic philosophy, Aristotelian anthropology inquires into a human in the context of metaphysical categories, specifically, in the light of dichotomies of potentiality/actuality, substance/accident, form/matter. Aristotle's inquiry into a human uses schemes of metaphysics which he calls the first philosophy.

Similar to Plato, Aristotle claims that a human is a construct of a body and a soul and that thanks to the rational element of the soul a human is what it is. Hence, the soul is the essence of a human. But if for Plato the body was just an accident, for Aristotle a human soul and body were bound in essence – just as a form and matter were dependent one each other. Based on this metaphysical scheme, rehabilitation of sensations and corporeity takes place because the act of thinking occurs only when reason merges with sensations. A soul cannot exist without a body just as a form cannot exist without matter. A soul is the first element which makes us living beings, allows us to move, feel, and think.

Aristotle also noticed that man by nature is a political being, i. e. man by nature and not by weakness understands friendship as good and strives to achieve it. Hence, man is a social animal.

4. Concept of Anthropology in Philosophies of Kant and Heidegger

Sub-topics:

Three Levels of Anthropology in Kant's Philosophy

Heidegger's Criticism of Kant's Anthropology

Heidegger's Anthropology: Reflection on the Essence of a Human in the Light of Being

In Heidegger's philosophy one encounters a particular philosophy of a human and subsequent criticism of Kant's attempts to develop philosophical anthropology.

“A human in Heidegger's philosophy is understood not as an object of understanding but as a being which is concerned about its being and which through the understanding of self asks about the meaning of being. Understanding in this case is a mode of being

which is revealed in the relationship with the world as being in the world. In his book *Kant and the Problem of Metaphysics* Heidegger inquires into the status of philosophical anthropology and its possibilities. Heidegger holds that the Kantian validation of metaphysics is based on the question of a human. Three questions posed by Kant (What can I know? What ought I to do? What may I hope?) are interpreted as the disciplines of special metaphysics, namely, cosmology, psychology, and theology. The fourth question “What is a human?” should become general metaphysics or the justification of all philosophy in philosophical anthropology. Truth be said though, this philosophical anthropology should be transcendental as opposed to empirical. Since anthropology developed by Kant himself was, according to Heidegger, empirical in nature, hence the task of contemporary philosophy was to develop transcendental philosophical anthropology. Scientific cognition of a human, though admittedly provides new data, fails completely to uncover the essence of a human. Heidegger comes to conclude, just as Scheler did, that No epoch knew as much about a human as the present one and at the same time No epoch knew so little about a human as the present one does. According to Heidegger, anthropology becomes philosophical anthropology only if it is successful in uncovering the essence of a human. Right from the beginning Heidegger ties the examination of human being to the problem of human finitude: Finitude and the particularity of the question about it essentially determine the internal form of transcendental analytics of the subject’s subjectivity.

Thus Heidegger seeks to release philosophical anthropology from a metaphysical veil and understand it as “fundamental ontology”, i. e. reflect on a human “in the horizon of thinking about being.”

(Публікується за Večerskis D. *Philosophical Anthropology : Syllabus*. Kaunas : Vytautas Magnus University, 2013. 28 p.).

ТЕЗАУРУС

«Абсолютна ідея» – основна категорія у філософській системі Гегеля, яка позначає універсум в його повноті, безумовну, конкретну та особистісну всезагальність, тобто субстанцію та суб'єкт одночасно.

«Абсолютний дух» – у філософській системі Гегеля – ланка розвитку духу, який реалізує самосвідомість абсолютної ідеї.

Антиномія (від грец. проти і закон) – поєднання суперечливих тверджень про предмет, кожне з яких визнається логічно доведеним у цій системі.

Антропологізм – філософська концепція, згідно з якою поняття людини є основною світоглядною категорією та завдяки якій розробляється система уявлень про буття, природу, суспільство, культуру, істину, добро, обов'язок і свободу.

Апологетика (від давньогрец. захист вчення) – обґрунтування та захист християнського вчення; одна з форм філософії раннього Середньовіччя.

Апостеріорі (від лат. з наступного). Означає знання, що передують досвіду, тобто знання, що є результатом досвіду.

Апріорі (від лат. з попереднього) – знання, що передують досвіду, незалежні від нього, із самого початку присутні у свідомості.

Ахімса – релігійно-етичний принцип (обов'язок) – незаподіяння зла живим істотам, характерне для індуїзму, буддизму та джайнізму.

Брахман – вища абсолютна реальність, абстрактна вища сила, яка інколи втілює частину своїх реалій у вигляді явищ.

Гуманізм (від грец. людина, людське) – вчення, в якому визнається цінність людини як особистості, де благо людини – вища цінність.

Дао (шлях) – загальний Закон і Абсолют. Дао панує усюди і в усьому, завжди і безмежно. Його ніхто не створив, але все, що відбувається, пов'язано з ним. Постійне і невичерпне воно дає початок і форму усьому сущому. Дао проявляється через свою еманацию – «де».

Екзистенціалізм (від лат. існування) – ірраціональний напрям, одна з філософських течій ХХ-ХХІ ст. Своїм предметом вважає вивчення людського існування в єдності несвідомих, чуттєво-емоційних і раціональних проявів, у співвідношенні зі свободою та смертю.

Екзистенція – головна категорія екзистенціалізму, яка означає внутрішнє буття людини (ірраціональне «Я»), унаслідок чого людина стає одиничною й неповторною особистістю.

Емпіризм – метод та методологія пізнання, засновані на досвідному дослідженні.

Зняття – одна з центральних категорій філософії Г. Гегеля, яка означає одночасне знищення та збереження чогось. Ця категорія слугує поясненню зв'язків між певними рівнями розвитку.

Ірраціоналізм – філософський напрям, який на основі критичного переосмислення раціонального способу пізнання протиставляє йому та обстоює домінуюче значення інтуїції, віри тощо.

Категоричний імператив – основне поняття етики І. Канта для позначення морального наказу (припису), який є безумовним для виконання всіма людьми.

Концепція Ін-Ян – поділ всього суцього на два начала – жіноче та чоловіче. Чоловіче начало (ян) асоціювалося з сонцем і всім світлим, яскравим, сильним. Жіноче начало (ін) було пов'язане з місяцем, з усім темним та холодним. Обидва ці начала тісно взаємопов'язані та гармонічно взаємодіють.

Космоцентризм (від давньогрец. «космос» – порядок, краса, облаштованість) – розуміння Всесвіту як розумного та закономірно впорядкованого.

Небо – верховне божество та вище уособлення розуму, доцільності, справедливості та добротності. Претендуючи на спорідненість з Небом, китайські правителі почали називати країну Піднебесною, а себе – синами Неба. Для них ототожнити себе з Небом означало взяти на себе відповідальність за весь світ.

Ноумен – філософське поняття, яке в давньогрецькій та середньовічній ідеалістичній філософії означає те, що осягається розумом, на противагу даному в чуттях (феномену). У філософії І. Канта це поняття віддзеркалює недосяжну для людського досвіду об'єктивну реальність, синонімом якого є поняття «річ у собі».

Одкровення – надприродне безпосереднє отримання істини, яке існує лише серед обраних людей у момент містичного просвітлення.

Пантеїзм (від грец. пан – все, теос – Бог) – вчення про тотожність природи та бога, який розчинений у світі в будь-яких речах. Підхід містить елементи матеріалізму, частковий відхід від ортодоксального теїзму.

Патристика (від лат. падре – отець) – вчення отців церкви з тлумачення, обґрунтування християнства; форма філософії раннього Середньовіччя.

Провіденціалізм (від лат. – передбачення, провидіння) – релігійно-філософське розуміння причин суспільних подій як прояву волі Бога, а їх сенсу – як наперед визначеного наміру Бога.

Пуруша – вище духовне начало, вища душа, частиною якої є душа індивіда.

Раціоналізм – вчення в теорії пізнання, відповідно до якого розум, думка визнаються найвищою цінністю і джерелом знання; в широкому сенсі – філософський напрям, який визнає розум основою пізнання та поведінки людей.

Річ-у-собі – філософський термін, що означає внутрішню сутність предмета, яка ніколи не буде пізнана розумом; це те, що існує саме по собі незалежно від людської практики та пізнання.

Річ-для-нас – філософський термін, що означає внутрішню сутність предмета, яка розкривається людині в її практичній та пізнавальній діяльності.

Сенсуалізм – вчення, яке визнає відчуття єдиним джерелом пізнання.

Скептицизм – філософський підхід, що обґрунтовує сумнів у можливості досягнення істини, здійснення ідеалів та ін.; давньогрецька філософська школа IV-III ст. до н.е., яка сповідувала ці ідеї.

Стоїцизм – напрям давньогрецької філософії епохи еллінізму, який, зосереджуючись на етичних проблемах, проповідував незворушність, відсторонення від благ і радощів життя.

Схоластика – середньовічна форма філософії та її викладання; тип філософського мислення.

Сциєнтизм (від лат. наука) – філософсько-світоглядна концепція, яка аналізує науку як найвищий рівень розвитку людського розуму.

Теодіцея (від грец. бог, справедливість, букв. «боговиправдання») – релігійно-філософське вчення, метою якого є доведення того, що існування зла у світі не заперечує уявлень про Бога як абсолютне добро.

Теологія – раціональна систематизація віровчення тієї чи іншої релігії.

Теоцентризм – основна риса філософії епохи Середньовіччя, відповідно до якої реальністю, яка визначає все суще, є не природа і не людина, а Бог.

Томізм – офіційна філософська доктрина католицького християнства, що ґрунтується на вченні Томи Аквінського.

Трансцендентальний – поняття філософії І. Канта, яке означає те, що зумовлює можливість пізнання.

Трансцендентний – поняття філософії І. Канта, яке означає те, що знаходиться за межами свідомості та пізнання.

У-вей (китайськ. недіяння) – поняття релігійно-філософської системи даосизму, яке означає відсутність цілеспрямованої діяльності, що не співвідноситься з процесом природного світопорядку, у вузькому сенсі – уникнення будь-якої діяльності, що заважає досягненню Дао.

Феномен – філософське поняття, яке означає явище, що досягається за допомогою чуттєвого досвіду, але не дає істинного знання про дійсність, бо є лише суб'єктивним образом об'єктивного світу.

Феноменологія (від грец. те, що з'являється, вчення) – термін сучасної філософії, у широкому розумінні – учення про феномени свідомості, у вузькому – опис актів свідомості у їх відношенні до об'єктів (Е. Гуссерль).

Філософська антропология – філософське вчення 1) про природу й сутність людини, 2) течія в західноєвропейській філософії XX ст. (заснована М.Шеллером і Г. Плеснером).

Філософія життя – філософська течія кінця XIX – початку XX ст., в основі якої є ідея інтуїтивного відчуття органічної єдності «життя» (заснована А. Шопенгауером та Ф. Ніцше).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна:

1. Головка Б. А. Філософська антропологія : навч. посіб. Київ : ІЗМН, 1997. 240 с.
2. Нестеренко В. Г. Вступ до філософії: онтологія людини : навч. посіб. Київ : Абрис, 1995. 335с.
3. Сегеда С. Антропологія : навч. посіб. Київ : Либідь, 2001. 336 с.
4. Хамітов Н. В. Історія філософії. Проблема людини та її меж : курс лекцій. Київ : Наук. думка, 2000. 271 с.

Додаткова:

1. Арендт Г. Становище людини. Львів : Літопис, 1999. 254 с.
2. Бубер М. Проблема человека. Киев : «Ника-Центр», «Вист-С», 1998. 132 с.
3. Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну. Київ : Четверта хвиля, 2001. 424 с.
4. Григорьян Б. Т. Философская антропология : курс лекций. Москва : Мысль, 1982. 188 с.
5. Кассирер Э. Опыт о человеке. Введение в философию человеческой культуры. *Философские науки*. 1991. № 7. С. 97-134.
6. Козлова Н. Н. Социально-историческая антропология : учебник. Москва : Ключ-С, 2000. 192 с.
7. Кравченко А. И. Социальная антропология : учеб. пособ. Москва : Акад. проект, 2003. 544 с.
8. Леві-Строс К. Структурна антропологія. Київ : Основи, 2000. 387 с.
9. Марков Б. В. Философская антропология: учебник для вузов. Санкт-Петербург : Питер, 2017. 496 с.
10. Поликарпов В. С. Феномен человека – вчера и завтра. Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. 572 с.

11. Плеснер Г. Ступени органического и человек. *Проблема человека в западной философии* : сборник переводов с английского, немецкого, французского / под общ.ред. Ю. Н. Попова. Москва : Прогресс, 1988. С. 96-151.
12. Рикер П. Человек как предмет философии. *Вопросы философии*. 1989. № 2. С.41-50.
13. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – це гуманізм. *Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення)* : навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л. В. Губерського. Київ : Знання, 2009. С. 206-216.
14. Соціальна антропологія : хрестоматія. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2004. 440 с.
15. Столяренко В. Е., Столяренко Л. Д. Антропология – системная наука о человеке : учеб. пособ. для студ. вузов. Ростов-на-Дону : Феникс, 2004. 384 с.
16. Тегакко Л. Антропология : учеб. пособ. Москва : Новое знание, 2004. 400 с.
17. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. Москва : АСТ, 2002. 554 с.
18. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство. Київ : Дух і літера, 2005. 262 с.
19. Франк С. Л. Смысл жизни. *Хрестоматія по філософії* : учеб. пособие. Москва : Проспект, 1997. С. 522-539.
20. Фрейд З. Тотем і табу. *Соціальна антропологія* : хрестоматія. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2004. С. 148–155.
21. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. Санкт-Петербург : А-сад, 1994. 408 с.
22. Хайдеггер М. Бытие и время. Москва : Академический проект, 2015. 460 с.
23. Шелер М. Положение человека в космосе. *Проблема человека в западной философии* : сборник переводов с английского, немецкого, французского / под общ.ред. Ю. Н. Попова. Москва : Прогресс, 1988. С.31 – 95.
24. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме. Київ : Астролябія, 2012. 588 с.

25. Ясперс К. Про сенс історії (фрагменти). *Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями*. Хрестоматія. Київ : Ваклер, 1996. С. 183-210.

Інформаційні ресурси:

1. Американська бібліотека НаУКМА. URL :
<http://www.library.ukma.kiev.ua/amer>.
2. Бібліотека «Золотая философия». URL : <http://philosophy.allru.net>.
3. Бібліотека Конгресу США. URL : <http://www.loc.gov>.
4. Британська бібліотека. URL : <http://www.bl.uk>.
5. Європейська цифрова бібліотека (Europeana). URL :
<http://dev.europeana.eu>.
6. Національна бібліотека імені В. І. Вернадського. URL :
<http://www.nbu.gov.ua>.
7. Національна бібліотека Франції. URL : <http://www.bnf.fr>.
8. Німецька національна бібліотека. URL : <http://www/d-nd.de>.
9. Портал «Філософія online». URL : <http://phenomen.ru>.
10. Філософський портал. URL : <http://www.philosophy.ru>.
11. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL : <http://plato.stanford.edu>.
12. The Internet Encyclopedia of Philosophy (IEP). URL :
<http://www.iep.utm>.

Навчальне видання
(українською мовою)

Чайка Ірина Юріївна

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

Конспект лекцій

для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Філософія» освітньо-професійної програми
«Європейські філософські студії і креативні індустрії»

Рецензент *О.С. Малиновська*

Відповідальний за випуск *Т.І. Бутченко*

Коректор *А.І. Духонченко*